

ΟΙ ΔΙΠΛΩΜΑΤΙΚΕΣ ΕΞΕΛΙΞΕΙΣ ΚΑΙ Ο ΠΡΟΕΞΑΡΧΩΝ ΡΟΛΟΣ ΤΗΣ ΓΑΛΛΙΑΣ ΣΤΟΝ ΕΛΛΗΝΙΚΟ ΔΙΧΑΣΜΟ ΚΑΤΑ ΤΗΝ ΠΕΡΙΟΔΟ ΤΟΥ Α΄ ΠΑΓΚΟΣΜΙΟΥ ΠΟΛΕΜΟΥ

Αντισυνταγματάρχης (ΠΒ) Δημήτριος Α. Κατσικώστας
Δρ Νεότερης Ελληνικής Ιστορίας

Όταν στην Ελλάδα αναφερόμαστε στις απαρχές του Εθνικού Διχασμού, η σκέψη μας οδηγείται στη μετωπική σύγκρουση του βασιλιά Κωνσταντίνου Β΄ με τον Ελευθέριο Βενιζέλο, που εκδηλώθηκε με αφορμή τη στάση που έπρεπε να τηρήσει η χώρα μετά την έκρηξη του Μεγάλου Πολέμου. Πράγματι, το δίλημμα για την επιλογή του συνασπισμού με τον οποίο η Ελλάδα θα συστράτευε τις δυνάμεις της έθεσε σε κίνηση τις διαδικασίες για το ξεκαθάρισμα των λογαριασμών μεταξύ των δύο κέντρων εξουσίας στην Ελλάδα της εποχής. Οι δεσμοί εξάρτησης της χώρας από την περίοδο του απελευθερωτικού αγώνα εναντίον των Οθωμανών με τις Δυτικές Δυνάμεις δεν υπήρχε λόγος να τεθούν σε δοκιμασία, αν επιλεγόταν η έξοδος στον πόλεμο στο πλευρό της Εγκάρδιας Συνεννόησης (Entente Cordiale)¹. Την προοπτική αυτή υποστήριξε αταλάντευτα ο Βενιζέλος, με κύριο επιχείρημα την πίστη του στη νίκη των παραδοσιακών συμμάχων της Ελλάδας, αλλά, πάνω από όλα, ότι ακόμη και σε περίπτωση ήττας τους η Βρετανία θα παρέμενε ο προεξάρχων παράγοντας στην ανατολική Μεσόγειο.

Ο Κωνσταντίνος και η φιλοβασιλική πλειοψηφία των αξιωματικών επέμεναν ότι η Ελλάδα έπρεπε να παραμείνει ουδέτερη, μια ουδετερότητα όμως που εννοούσε αποκλειστικά την Τριπλή Συμμαχία μετά το άνοιγμα του Μακεδονικού Μετώπου. Εντούτοις, στις αρχές του πολέμου, οι πολιτικές εξελίξεις στην Ελλάδα δεν προδιέθεταν για τη θύελλα που θα επακολουθούσε παρά το γεγονός ότι από το καλοκαίρι του 1914 οι διαφωνίες σε πολιτικό επίπεδο είχαν ήδη κάνει την εμφάνισή τους. Πρωθυπουργός και βασιλιάς είχαν συμφωνήσει μόνο στην αποφυγή εμπλοκής στην αυστροσερβική σύγκρουση, επιλέγοντας να μην τηρήσουν τις συμβατικές υποχρεώσεις που απέρρεαν από την ελληνοσερβική Συνθήκη Φιλίας και Συμμαχίας². Η απόφαση για την τήρηση ευμενούς ουδετερότητας έναντι της

¹ Η επίλυση των αποικιακών διαφορών μεταξύ της Αγγλίας και της Γαλλίας στις 26 Μαρτίου/8 Απριλίου 1904 αποκλήθηκε Εγκάρδια Συνεννόηση και σε συνδυασμό με τη γαλλορωσική συμμαχία του 1891 και τη γαλλορωσική συνθήκη φιλίας του 1907 τέθηκαν οι βάσεις για τη συγκρότηση του συνασπισμού που αντιπαρατάχθηκε στην Τριπλή Συμμαχία δέκα χρόνια αργότερα.

² Η ελληνοσερβική Συνθήκη Φιλίας και Αμοιβαίας Συνεργασίας είχε υπογραφεί στις 19 Μαΐου/1 Ιουνίου 1913, στη Θεσσαλονίκη, και μεταξύ άλλων προέβλεπε την παροχή αμοιβαίας στρατιωτικής βοήθειας σε περίπτωση επίθεσης από τρίτη χώρα. Η συνθήκη συνοδευόταν και από στρατιωτική σύμβαση για την προετοιμασία και την εξασφάλιση των στρατιωτικών μέτρων άμυνας, βλ. Κωνσταντίνος Σβολόπουλος,

Σερβίας και για την είσοδο της χώρας στον τοπικό, ακόμη, πόλεμο μόνο αν η Βουλγαρία επιτίθεντο εναντίον της Σερβίας προσεγγίσθηκε από τις δύο πλευρές με διαφορετικό τρόπο. Αντίθετα από τον βασιλιά, ο Βενιζέλος θεωρούσε ότι η πολιτική της ουδετερότητας έπρεπε να εγκαταλειφθεί στην περίπτωση που θα γενικευόταν ο πόλεμος, μιας και η εύθραυστη ισορροπία που είχε επιβληθεί ένα μόλις χρόνο πριν με τη συνθήκη του Βουκουρεστίου θα ανατρεπόταν *de facto*.

Η προσκηνιακή ανάμιξη των μεγάλων ευρωπαϊκών δυνάμεων στα βαλκανικά ζητήματα³ εντάθηκε μετά τη λήξη του Β' Βαλκανικού Πολέμου, σε ένα περιβάλλον όμως που τα τελευταία τρία χρόνια είχε διαφοροποιηθεί σημαντικά. Η αύξηση της ισχύος της Ελλάδας, απόρροια του διπλασιασμού της έκτασης και του πληθυσμού της και της κυριαρχικής παρουσίας της στο Αιγαίο πέλαγος, είχε ενισχύσει τη γεωστρατηγική της αξία στην ανατολική Μεσόγειο, γεγονός που επέβαλε και την επανεκτίμηση της διεθνούς θέσεως της χώρας. Ακόμη, η σύμπτωση που είχε προκύψει από την πίστη στις δυνάμεις του έθνους απλωνόταν στο σύνολο του αλύτρωτου ελληνισμού, με αποτέλεσμα η εθνική ομοψυχία να αποτελεί επιπρόσθετο πολλαπλασιαστή της ισχύος. Αυτή ακριβώς η πρωτόγνωρη για τα ελληνικά δεδομένα ομόνοια έπρεπε πάση θυσία να διαφυλαχθεί τόσο για την εν δυνάμει επιδίωξη περιέλευσης του ελληνισμού εντός των ορίων του κράτους όσο και για την κατοχύρωση, σε πρώτη φάση, του καθεστώτος της ειρήνης που είχε προκύψει από τη νεοπαγή συνθήκη του Βουκουρεστίου. Η άρνηση όμως της Πύλης να αναγνωρίσει την ελληνική κυριαρχία στα νησιά του ανατολικού Αιγαίου και οι απηνείς διωγμοί που είχε εξαπολύσει εναντίον της ελληνικής μειονότητας που κατοικούσε στα εδάφη της δεν αποτελούσαν ευοίωνες προοπτικές. Η υποχώρηση της Ελλάδας στην εκχώρηση της απελευθερωμένης από τον ελληνικό στρατό Βορείου Ηπείρου, ύστερα από αυστροϊταλικό εκβιασμό⁴, στο αρτισύστατο αλβανικό κράτος δεν είχε γίνει αποδεκτή από την ελληνική πλειοψηφία της περιοχής, που είχε κηρύξει την αυτονομία της. Αλλά και η Βουλγαρία δε δήλωνε

«Ο Β' Βαλκανικός Πόλεμος», *Ιστορία του Ελληνικού Έθνους*, (στο εξής Ι.Ε.Ε.), τ. ΙΔ', Αθήνα 1977, 338.

³ Η συγκρότηση του ενιαίου μετώπου των εθνικών κρατών της χερσονήσου του Αίμου εναντίον της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας κατά τον Α' Βαλκανικό Πόλεμο είχε αποδυναμώσει την επιρροή των ισχυρών της Ευρώπης στα βαλκανικά δρώμενα. Η διάσπαση της συμμαχίας, ο Β' Βαλκανικός Πόλεμος και η επέμβαση των Δυτικών Δυνάμεων για τη σύναψη ανακωχής ώστε να τερματισθούν οι επιχειρήσεις επανέφεραν τις Δυτικές Δυνάμεις, μαζί με τα αντικρουόμενα συμφέροντά τους, δυναμικά στο προσκήνιο.

⁴ Βάσει του Πρωτοκόλλου της Φλωρεντίας, που υπεγράφη στις 4/17 Δεκεμβρίου 1913, η Βόρειος Ήπειρος αποδιδόταν στο αρτισύστατο αλβανικό κράτος. Με διακοινώσεις τους προς την Ελλάδα, στις 31 Ιανουαρίου/13 Μαρτίου 1913, οι Μεγάλες Δυνάμεις γνωστοποίησαν στην Ελλάδα ότι η παραχώρηση των νησιών του Αιγαίου θα υλοποιούνταν μόνο μετά την αποχώρηση του ελληνικού στρατού από τη Βόρειο Ήπειρο, βλ. Κωνσταντίνος Σβολόπουλος, *Η ελληνική εξωτερική πολιτική από τις αρχές του 20ού αιώνα έως το Δεύτερο Παγκόσμιο Πόλεμο*, Θεσσαλονίκη 1983, 88.

καθόλου ικανοποιημένη από την περιορισμένη έξοδο που κέρδισε στο Αιγαίο με την προσάρτηση μόνο της Δυτικής Θράκης. Ελλάδα, Βουλγαρία και Τουρκία ήταν σίγουρο ότι με την πρώτη ευκαιρία θα επιδίωκαν την αναθεώρηση του καθεστώτος της ειρήνης, με την Ελλάδα να διάκειται λιγότερο προς αυτή την κατεύθυνση.

Η έκρηξη του Α΄ Παγκοσμίου Πολέμου ματαίωσε κάθε προοπτική αποκατάστασης της ειρήνης στην περιοχή, ακριβώς γιατί οι νωπές διαρρυθμίσεις δεν είχαν αποτελέσει προϊόν συναίνεσης μεταξύ των εθνικών κρατών και της, σε φθίνουσα πορεία, Οθωμανικής Αυτοκρατορίας. Είτε για την ικανοποίηση ανεκπλήρωτων οραμάτων είτε για τη διασφάλιση κεκτημένων δικαιωμάτων, τα κράτη της Βαλκανικής θα αναζητήσουν επίμονα τα διεθνή ερείσματα για την επίτευξη των στόχων τους και, στρέφοντας όλη την προσοχή τους στις εξελίξεις, θα εμπλακούν αναπόδραστα στην παγκόσμια σύρραξη που είχε ξεκινήσει από την περιοχή τους.

Οι εσωτερικές και οι διπλωματικές διεργασίες από την έναρξη του πολέμου έως την απόβαση των Συμμάχων στη Θεσσαλονίκη

Στην Ελλάδα ο Α΄ Παγκόσμιος Πόλεμος επέφερε δραματικές επιπτώσεις και διέλυσε το εθνικό consensus, που για πρώτη φορά στη σύγχρονη ιστορία της είχε επιτευχθεί σε τόσο εντυπωσιακό βαθμό. Μέσα από την αντιπαράθεση του στέμματος με τον Βενιζέλο για τον εξωτερικό προσανατολισμό της χώρας αναδύθηκε η εσωτερική διαφοροποίηση της κοινωνίας, που κατέληξε στον εθνικό διχασμό. Το συντηρητικό κατεστημένο, από τη μια, και οι φιλελεύθεροι αστοί, από την άλλη, συσπειρώθηκαν γύρω από το βασιλιά και τον Πρωθυπουργό αντίστοιχα, με αιχμή της αντιπαράθεσης την επιλογή του εμπόλεμου συνασπισμού που θα εξυπηρετούσε καλύτερα τα ελληνικά συμφέροντα. Οι βαθύτερες κοινωνικές και πολιτικές ζυμώσεις μιας κοινωνίας που άλλαζε αποστέρησαν από το έθνος τη δυνατότητα να εκμεταλλευτεί τη διπλωματική συγκυρία και να αναβαθμίσει τη διεθνή του θέση.

Η συνθήκη του Βουκουρεστίου είχε σε μεγάλο βαθμό ικανοποιήσει τις βραχυπρόθεσμες επιδιώξεις της Ελλάδας, της Ρουμανίας και της Σερβίας, που επιδίωκαν την παγίωση του νέου καθεστώτος σε αντίθεση με τη Βουλγαρία και την Τουρκία, που εξαρχής στόχευαν στην αναθεώρησή του. Η εξασθένιση της επιρροής των Κεντρικών Αυτοκρατοριών στα Βαλκάνια και η ανάγκη για τη σύσφιξη των δεσμών μεταξύ των νικητών των βαλκανικών πολέμων συνδέονταν άμεσα με την επαναφορά της Αγγλίας και της Γαλλίας στο ενδοβαλκανικό προσκήνιο. Η Ελλάδα, παρά την ενδυνάμωσή της, δεν ήταν ακόμη σε θέση από μόνη της να εξασφαλίσει την εδαφική της ακεραιότητα, πόσο μάλλον να θέσει σε κίνηση την υλοποίηση του αλυτρωτικού οράματος, και γι' αυτό επιδίωκε την παγίωση της ειρήνης. Αν και στο ενδεχόμενο βουλγαρικής επίθεσης εναντίον της, η Σερβία και η Ρουμανία θα στέκονταν στο πλευρό της, δεν ίσχυε το ίδιο και στην περίπτωση που η επίθεση θα προερχόταν

από την Τουρκία, βάσει των συμβατικών δεσμεύσεων που είχαν αναλάβει. Ούτε όμως η σύσφιξη των δεσμών με τη Γαλλία και την Αγγλία είχαν προσπορίσει στην Ελλάδα τις απαιτούμενες εγγυήσεις. Η ρευστότητα του πλαισίου στο οποίο κινούνταν η συμπεριφορά των Δυτικών Δυνάμεων επέδρασε δραματικά στη σύγχυση που δημιουργήθηκε σχετικά με τη στάση που έπρεπε να ακολουθήσουν οι βαλκανικές χώρες μετά την έναρξη του πολέμου. Αν και το στοιχείο της στρατιωτικής ισχύος των κρατών των Βαλκανίων είχε ήδη υποβαθμιστεί από την Entente, το ζητούμενο για όλους ήταν ποιος συνασπισμός εγγυόταν καλύτερα τις επιδιώξεις ενός εκάστου, συνελόντι ειπείν ποιος θα ήταν ο νικητής του πολέμου.

Σε αυτό το δίλημμα ο Βενιζέλος είχε πάρει την απόφασή του πριν τα σύννεφα του πολέμου πυκνώσουν στην Ευρώπη, πιστεύοντας ότι με τη συμπαράταξη στο πλευρό της Entente μπορούσε όχι μόνο να αποκρούσει τις βουλγαρικές και τις τουρκικές βλέψεις στη Μακεδονία και στα νησιά του ανατολικού Αιγαίου⁵ αντίστοιχα αλλά και να επεκτείνει τα όρια του κράτους. Η βεβαιότητά του για τη νίκη των συμμαχικών όπλων απαγόρευε κάθε σκέψη που προέκρινε την ουδετερότητα ή την αδράνεια από το σχεδιασμό του Πρωθυπουργού. Ο βασιλιάς Κωνσταντίνος υποστήριζε την απόλυτη ουδετερότητα. Εντούτοις, η πεποίθησή του, ιδίως μετά τη αγγλορωσική προσέγγιση, ότι οι Κεντρικές Αυτοκρατορίες ήταν οι μόνες που θα λειτουργούσαν ανασχετικά στην εξάπλωση του Πανσλαβισμού δεν μπορούσε να αντιπαρέλθει το δεδομένο της κυριαρχίας του βρετανικού στόλου στη Μεσόγειο. Τα κέρδη για την Ελλάδα από την παραπάνω εκτίμηση έκρινε ότι θα ήταν περισσότερα αν τηρούσε ουδέτερη στάση, καθόσον η πίστη του στη νίκη των γερμανικών όπλων ήταν αδιαπραγμάτευτη. Ένα ακόμη στοιχείο που ενίσχυε τη διαφοροποίηση των απόψεών του από τον Βενιζέλο ήταν το ότι οι πρόσφατες ριζικές ανακατατάξεις στη Βαλκανική δεν επέτρεπαν νέες αλλαγές των συνόρων, που νομοτελειακά θα επέφεραν τη διάλυση της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας.

Ο Βενιζέλος, αμέσως μετά το αυστριακό τελεσίγραφο προς τη Σερβία, δήλωσε ότι αδυνατούσε να υποστηρίξει τη στρατιωτική προσπάθεια της συμμάχου της, λόγω ενδεχόμενης επίθεσης της Βουλγαρίας εναντίον της Ελλάδας, και έσπευσε να διαβεβαιώσει την Entente ότι δε θα στρεφόταν καθ' οιονδήποτε τρόπο εναντίον της. Λίγες ημέρες αργότερα μάλιστα πρότεινε στην Αγγλία και στη Γαλλία την έξοδο της Ελλάδας στον πόλεμο, εφόσον όμως γινόταν αποδεκτή ως σύμμαχος. Ο Κωνσταντίνος, που την ίδια περίοδο δεχόταν πιέσεις από τον Κάιζερ προκειμένου η Ελλάδα να προσχωρήσει στο στρατόπεδο των Κεντρικών Αυτοκρατοριών, απέρριψε τις προτάσεις της Γερμανίας, διαβεβαιώνοντάς την ότι η Ελλάδα θα παρέμενε ουδέτερη. Η κρίση αποσοβήθηκε προς το παρόν από την αρνητική απάντηση της Entente στις προτάσεις του Βενιζέλου.

⁵ Τη Χίο και τη Μυτιλήνη.

Αγγλία και Γαλλία, στην προσπάθειά τους να συγκροτήσουν ένα αντιγερμανικό μέτωπο στα Βαλκάνια, δεν έπρεπε να ωθήσουν την Τουρκία και τη Βουλγαρία – προαιώνιων εχθρών της Ελλάδας και αντίστροφα– στην αγκαλιά των Γερμανών. Και όχι μόνο υποσκέλισαν την προσφορά του Βενιζέλου, αλλά, με πρόταση της Ρωσίας, υπόσχονταν στη Βουλγαρία εδαφικές παραχωρήσεις στη Μακεδονία, προκειμένου οι «Πρώσοι των Βαλκανίων» να εξέλθουν στον πόλεμο στο πλευρό τους. Η τακτική αυτή των Συμμάχων έφερε σε πολύ δύσκολη θέση τον Έλληνα Πρωθυπουργό, που απείλησε τις κυβερνήσεις της Συνεννόησης με παραίτηση αν συνέχιζαν να επιδιώκουν την υλοποίηση σχεδίων που αντιστρατεύονταν τα εθνικά δίκαια. Με τη σύντομη αντίδραση της Σερβίας και της Ρουμανίας –που είχαν και αυτές αντιληφθεί ότι τα εδάφη τους τίθεντο υπό διαπραγμάτευση– ανεστάλη κάθε περαιτέρω συζήτηση για τη σύμψηξη φιλοανταντικού βαλκανικού μετώπου.

Η ατυχής βαλκανική πολιτική της Entente βασίστηκε στην υπερεκτίμηση της γεωστρατηγικής σημασίας και της στρατιωτικής δύναμης των δύο ηττημένων στους βαλκανικούς πολέμους χωρών. Οι λανθασμένες διπλωματικές τους εκτιμήσεις και η κακή εκτίμηση των προθέσεων και των πληροφοριών ταλαιπώρησαν τους ίδιους αλλά και τα κράτη της περιοχής, που με λιγότερη προσπάθεια θα στέκονταν στο πλευρό τους. Ο φόβος της ένταξης της Βουλγαρίας στο αντίπαλο στρατόπεδο θα κατατρώγει τη σκέψη τους και θα συνεχίσουν να προσπαθούν ατελέσφορα να τη δελεάσουν ώστε, κατ' ελάχιστον, να παραμείνει ουδέτερη. Τόσο η Αγγλία όσο και η Γαλλία απέδιδαν αξία στην Ελλάδα μόνο ως μέλος ενός βαλκανικού συνασπισμού, που θα εμπειρείχε, πρωτίστως, τη Βουλγαρία και, δευτερευόντως, την Τουρκία, αποκλείοντας κάθε πιθανότητα εξόδου της χώρας στον πόλεμο⁶. Συν τω χρόνω η αντίθεση των υποστηρικτών της Γερμανίας και των σκεπτικιστών για τη στάση που θα έπρεπε να τηρήσει η χώρα αυξανόταν και μαζί με αυτή η δυσπιστία για την ορθότητα των επιλογών του Βενιζέλου.

Η αποτυχημένη αγγλογαλλική επιχείρηση στην Καλλίπολη ενίσχυσε περισσότερο τις φωνές στην Ελλάδα που υποστήριζαν τις Κεντρικές Αυτοκρατορίες ή επιθυμούσαν η χώρα να παραμείνει ουδέτερη. Είχε προηγηθεί η άρνηση του Κωνσταντίνου, ύστερα από εισήγηση του Γενικού Επιτελείου⁷, να συμμετάσχει η

⁶ Παρά την κήρυξη του πολέμου από την Τουρκία στις 5 Νοεμβρίου 1914, η Entente συνέχιζε, υπό την πίεση κυρίως της Ρωσίας, να επιζητεί την προσχώρηση της Βουλγαρίας στο συνασπισμό της. Έτσι, παρ' όλο που οι προϋποθέσεις για την έξοδο της Ελλάδας στον πόλεμο ήταν ευνοϊκές, οι προτάσεις των Συμμάχων για την παραχώρηση της ανατολικής Μακεδονίας, με επίκεντρο την Καβάλα, στη Βουλγαρία καθιστούσαν αδύνατη την αποδοχή τους από τη φιλογερμανική πλευρά στην Ελλάδα και προκάλεσαν έντονο σκεπτικισμό στη βενιζελική παράταξη, βλ. Εντουάρ Ντριό, *Η Ελλάδα και ο Α΄ Παγκόσμιος Πόλεμος*, Αθήνα 2000, 156-157.

⁷ Το Γενικό Επιτελείο επιβεβαιώθηκε για την εκτίμησή του ότι η δύναμη των πέντε βρετανικών μεραρχιών και της μίας γαλλικής δεν ήταν ικανή να εκμεταλλευτεί τις πιθανές επιτυχίες του στόλου. Το στρατηγικό δόγμα, βέβαια, που είχε διαμορφωθεί στην ανώτατη στρατιωτική ιεραρχία ήταν εκ

Ελλάδα στην κακώς προετοιμασμένη συμμαχική επιχείρηση και η παραίτηση του Βενιζέλου από τη θέση του Πρωθυπουργού. Ο διάδοχός του, Δημήτριος Γούναρης, δεν απέκοψε τους δεσμούς με τις Δυτικές Δυνάμεις, αλλά, τουναντίον, δήλωσε ότι θα ακολουθούσε την πολιτική που είχε χαράξει ο προκάτοχός του. Η επαναβεβαίωση της Entente για τις προθέσεις της περί «σημαντικών» παραχωρήσεων στην Ελλάδα στο Βιλαέτι του Αϊδινίου, χωρίς να δεσμευτεί για τη διασφάλιση της εδαφικής ακεραιότητας της χώρας, αποτέλεσε ένα σημαντικό έρεισμα στη μεγαλοϊδεατική βενιζελική πολιτική. Ζητώντας όμως, εσχάτως, την έξοδο της χώρας στον πόλεμο έναντι ακαθόριστων ανταλλαγμάτων, επέτεινε την εσωτερική κρίση και όξυνε τις διαφωνίες για τη στάση που έπρεπε να ακολουθηθεί. Ούτε, βέβαια, η υπόσχεση για την παραχώρηση της περιοχής της Σμύρνης και της ενδοχώρας της είχε με ακρίβεια διατυπωθεί. Οι βλέψεις της Ιταλίας⁸ στη Μικρά Ασία ήταν γνωστές στη Συνεννόηση και η αποδοχή των απαιτήσεών της προκειμένου να ενταχθεί στο πλευρό τους δεν αποτελούσαν, επί του παρόντος, αντικείμενο διαπραγμάτευσης. Αλλά και μετά την αποτυχία της προσπάθειας εκπόρθησης των Δαρδανελίων, η συμμαχική τακτική στα Βαλκάνια δεν άλλαξε. Η Ελλάδα, πέφτοντας στη δίνη της εσωτερικής πολιτικής αστάθειας, εισήλθε, με την παραίτηση του Βενιζέλου, στην περίοδο του Διχασμού, ενώ οι Σύμμαχοι συνέχισαν την προσπάθειά τους να προσεταιρισθούν τη Βουλγαρία και να δελεάσουν την Ιταλία.

Η στρατιωτική κατάσταση τόσο στο Ανατολικό όσο και στο Δυτικό Μέτωπο στις αρχές του 1915 δε συνηγορούσε στο γρήγορο τερματισμό του πολέμου, ενώ οι προβλέψεις για το μέλλον της Σερβίας, που αντιστεκόταν ακόμη, διαγράφονταν δυσοίωνες. Η επικείμενη κατάρρευσή της θα άνοιγε το δρόμο για τη χερσόνησο του Αίμου στις Κεντρικές Αυτοκρατορίες και θα ακύρωνε τις μέχρι τώρα ενέργειες των Συμμάχων στην περιοχή. Καταλύτης των εξελίξεων αποτέλεσε η προσχώρηση της Βουλγαρίας στο συνασπισμό των Κεντρικών Αυτοκρατοριών⁹ και η κήρυξη της επιστράτευσης στις 7/20 Σεπτεμβρίου 1915. Αν και οι προθέσεις της Βουλγαρίας, παρ'

διαμέτρου αντίθετο από τις επιδιώξεις του Βενιζέλου. Όχι μόνο δεν έπρεπε να εκτεθεί η ελληνική επικράτεια σε μια βουλγαρική επίθεση, αν τα σύνορα απορραφίζονταν από το στρατό για να υποστηριχθεί η συμμαχική επιχείρηση στην Καλλίπολη, αλλά και οι όποιες σκέψεις για ενσωμάτωση στον εθνικό κορμό της Μικράς Ασίας άφηναν εκτεθειμένη τη χώρα στο σλαβικό επεκτατισμό. Επιπρόσθετα, η θέση των φιλοβασιλικών ενισχυόταν και από την αντίθεση της Ρωσίας σε κάθε ενέργεια που ενίσχυε τα δικαιώματα της Ελλάδας, όπως η συμμετοχή στην επιχείρηση της Καλλίπολης, αφού αντιστρατευόταν τις βουλγαρικές απαιτήσεις, βλ. στο ίδιο, 163-167.

⁸ Η Ιταλία, τελικά, προσχώρησε στην Τριπλή Συνεννόηση στις 13/26 Απριλίου 1915. Με τη συνθήκη συμμαχίας, που υπεγράφη στο Λονδίνο στις 22 Απριλίου/5 Μαΐου, κατήγγειλε τη συνθήκη που είχε συνάψει με την Τριπλή Συμμαχία και τους επόμενους μήνες κήρυξε τον πόλεμο στην Αυστροουγγαρία και την Τουρκία.

⁹ Στις 22 Αυγούστου/4 Σεπτεμβρίου 1915 η Βουλγαρία υπέγραψε Συνθήκη Φιλίας και Συμμαχίας με τη Γερμανία, την Αυστροουγγαρία και την Τουρκία.

όλες τις παραπλανητικές της διαβεβαιώσεις ότι το μέτρο είχε προληπτικό χαρακτήρα, επιβεβαιώθηκαν, η Αγγλία συνέχιζε να ελπίζει ότι δεν είχαν εξαντληθεί οι πιθανότητες για να παραμείνει ουδέτερη.

Από το άνοιγμα του Μακεδονικού Μετώπου έως την εκθρόνιση του Κωνσταντίνου

Η απόφαση της Ελλάδας να μην ικανοποιήσει τους όρους της αμυντικής συνθήκης που είχε υπογράψει με τη Σερβία λήφθηκε με τη σύμφωνη γνώμη των δύο κυρίαρχων παραγόντων της πολιτικής ζωής και αποτέλεσε, φαινομενικά, σημαντικό βήμα προσέγγισης. Ο Βενιζέλος, που από τον Αύγουστο του 1915 είχε επανέλθει στην εξουσία, αντιλήφθηκε την αδυναμία της χώρας να συνδράμει στη σερβική άμυνα, μιας και θα άφηνε ακάλυπτη την ανατολική Μακεδονία στον επιστρατευμένο επίβουλό της. Η επιλογή του όμως αυτή αφορούσε τη στάση της Ελλάδας απέναντι στη Σερβία και δεν υπήρξε απότοκη της αναθεώρησης των εξωτερικών του προσανατολισμών. Προκειμένου να φέρει το βασιλιά και το Γενικό Επιτελείο προ αδιεξόδου, πρότεινε η αποστολή της δύναμης που υποχρεούνταν να παρατάξει στο μέτωπο η Σερβία να υλοποιηθεί από την Entente¹⁰.

Η αποδοχή της πρότασης του Βενιζέλου από τους Συμμάχους, αν και ήταν πλέον μονόδρομος, αποτελούσε σαφή στροφή της συμμαχικής πολιτικής¹¹, καταδεικνύοντας με ενάργεια τα αδιέξοδα των επιλογών τους. Αναζητώντας έναν εύσχημο τρόπο απεμπλοκής από τα Δαρδανέλια, απάντησαν, στις 11/24 Σεπτεμβρίου, κατ' αρχάς, θετικά στον Βενιζέλο. Στην αόριστη απάντηση της Γαλλίας σχετικά με τη δύναμη που ήταν σε θέση να αναπτύξει στην Ελλάδα και στη συγκρατημένη απάντηση της Αγγλίας αναφορικά με το χρόνο που απαιτείται για να συγκεντρωθεί η απαιτούμενη δύναμη, ο Βενιζέλος απάντησε με έναν ακόμη διπλωματικό του ελιγμό. Δήλωσε ότι ο βασιλιάς δεν επιθυμούσε, επί του παρόντος, την απόβαση των συμμαχικών στρατευμάτων που αποχωρούσαν από τη χερσόνησο της Καλλίπολης στη Θεσσαλονίκη, προτείνοντας τη συγκέντρωσή τους σε άλλο λιμάνι, χωρίς να αποβιβασθούν. Λόγω της σταθερά συνεχιζόμενης όμως αντίδρασης του βασιλιά, του Γενικού Επιτελείου και του αντιβενιζελικού πολιτικού χώρου στην εμπλοκή της χώρας στον πόλεμο, ο Πρωθυπουργός, στις 14/27 Σεπτεμβρίου, κάλεσε τον Γάλλο πρόεδρο Guillemin και του ζήτησε να υλοποιηθεί όσο το δυνατόν πιο γρήγορα η απόβαση στη Θεσσαλονίκη, κατόπιν προσχηματικής ειδοποίησης που θα υπέβαλαν

¹⁰ Την παράταξη στρατού δύναμης 150.000 ανδρών στην περιοχή Γευγελής-Βελεσών-Κουμανόβου-Πιρότ, βλ. Σβολόπουλος, *Η ελληνική εξωτερική πολιτική*, 100-101.

¹¹ Η οριστική αποτυχία της εκπόρθησης των Δαρδανελίων, η επικείμενη γερμανοαυστριακή επίθεση εναντίον της Σερβίας και η έξοδος της Βουλγαρίας στον πόλεμο απαιτούσαν τη λήψη άμεσων μέτρων από την Entente, προκειμένου να μην απωλεσθούν τα Βαλκάνια.

οι Σύμμαχοι στην ελληνική κυβέρνηση 24 ώρες πριν την απόβαση. Τρεις ημέρες αργότερα, η 10η Βρετανική και η 156η Γαλλική Μεραρχία, με επικεφαλής τον Στρατηγό Sarrail, κατέπλευσαν στο λιμάνι της Θεσσαλονίκης, όπου αποβιβάστηκαν την επόμενη ημέρα. Η τυπική διαμαρτυρία του Βενιζέλου προς τους πρεσβευτές των χωρών της Entente στην Αθήνα, κάνοντας λόγο για την απρόκλητη παραβίαση του εθνικού χώρου, είχε ως σκοπό να αποτραπεί η de facto έξοδος της χώρας στον πόλεμο. Η αναταραχή, εντούτοις, που προκλήθηκε στην Αθήνα μόλις έγιναν γνωστές οι δηλώσεις του Βρετανού υπουργού Εξωτερικών, σερ Eduard Gray, περί των πατροπαράδοτων θερμών αισθημάτων της Βρετανίας προς τη Βουλγαρία και η αναφορά του ότι σκοπός της πολιτικής της χώρας του είναι η ικανοποίηση των νόμιμων πόθων όλων των βαλκανικών λαών, όξυνε τα πνεύματα, αφού ερμηνεύθηκαν ως υποσχέσεις παραχώρησης ελληνικών εδαφών στη Βουλγαρία. Την ώρα που οι Σύμμαχοι ετοιμάζονταν να αποβιβαστούν στη Θεσσαλονίκη, η εκτίμηση ότι η Ελλάδα δεν είχε να κερδίσει αλλά, αντίθετα, να απωλέσει εθνικό έδαφος επέτεινε τη δυσφορία και έφερε σε πολύ δύσκολη θέση τον Βενιζέλο. Οι καθησυχαστικές διαβεβαιώσεις από τη Γαλλία και την Αγγλία δεν απάλυναν την εσωτερική αντιπαράθεση. Ούτε όμως και ο βασιλιάς ήταν διατεθειμένος να υποχωρήσει, και αρνήθηκε να επικυρώσει την έγκριση του Κοινοβουλίου για την ενεργοποίηση της ελληνοσερβικής συνθήκης και την έξοδο της Ελλάδας στον πόλεμο στις 22 Σεπτεμβρίου/5 Οκτωβρίου 1915, μία ημέρα μετά την κήρυξη του πολέμου από τη Βουλγαρία στη Σερβία.

Η νέα παραίτηση του Βενιζέλου, όπως ήταν φυσικό, χειροτέρευσε την πολιτική κατάσταση. Με τον Κωνσταντίνο και το Γενικό Επιτελείο να γνωρίζουν ότι η παραδοσιακή εξάρτηση της χώρας από την Αγγλία και ακολούθως από τη Γαλλία δεν ήταν δυνατόν να παραβλεφθεί, παρ' όλο που πίστευαν απόλυτα στην επικράτηση των Κεντρικών Αυτοκρατοριών, αλλά με τα στρατεύματα της Entente ήδη στο εθνικό έδαφος έπρεπε να επαναχαράξουν την τακτική τους. Αν και ήταν η σειρά των Συμμάχων να προσεγγίσουν την Ελλάδα, μιας και ήταν δύσκολο να συγκροτήσουν μόνοι τους την απαιτούμενη δύναμη των 150.000 ανδρών, εντούτοις δεν κινήθηκαν με τρόπο που θα βοηθούσε στην εξομάλυνση της ελληνικής εσωτερικής αντιπαράθεσης. Οι Αγγλοι έβλεπαν την παρουσία των συμμαχικών στρατευμάτων στη Θεσσαλονίκη ως την υλοποίηση της υπόσχεσής τους για συνδρομή της Ελλάδας, προκειμένου η χώρα να κηρύξει τον πόλεμο στη Βουλγαρία. Οι Γάλλοι, με τη σειρά τους, θεωρούσαν ότι ικανοποιούσαν τους όρους της ελληνοσερβικής συνθήκης, κάτι που σήμαινε ότι οι εγγυήσεις τους αφορούσαν μόνο τη Σερβία.

Η ανάληψη της πρωθυπουργίας από τον Αλέξανδρο Ζαΐμη συνοδεύτηκε από μια δήλωση ευμενούς ουδετερότητας της χώρας προς τους Συμμάχους, από τη διατήρηση της επιστράτευσης για το ενδεχόμενο επιθέσεως από τη Βουλγαρία και από τη δήλωση αδυναμίας της Ελλάδας να εφαρμόσει την ελληνοσερβική συνθήκη, καθόσον θα έμενε ακάλυπτη η ανατολική Μακεδονία. Η εισήγηση, επιπρόσθετα,

του Γενικού Επιτελείου προχωρούσε πιο μακριά, καθώς εκτιμούσε ότι η παρουσία του ελληνικού στρατού δε θα βοηθούσε στην απόκρουση των υπέρτερων αστρογερμανικών δυνάμεων, αλλά, αντίθετα, θα οδηγούσε τη χώρα στην καταστροφή. Η ενίσχυση του Μακεδονικού Μετώπου από την Entente και η έξοδος της Ρουμανίας στον πόλεμο αποτελούσαν αναγκαίες συνθήκες προκειμένου να αμβλυνθούν οι αντιρρήσεις του. Επί του παρόντος, βέβαια, καμιά από τις δύο προτάσεις δε φαινόταν να έχει πιθανότητες υλοποίησης. Ούτε και η πρόταση της Αγγλίας, στις 3/16 Οκτωβρίου, που εισηγούνταν σημαντικές εδαφικές παραχωρήσεις στην Ελλάδα, στάθηκε ικανή να προκαλέσει την εγκατάλειψη της ουδετερότητας¹².

Στις 22 Οκτωβρίου/4 Νοεμβρίου 1915 η διακοίνωση της Γερμανίας που απαιτούσε από την Ελλάδα τον αφοπλισμό των συμμαχικών δυνάμεων που χρησιμοποιούσαν το έδαφός της, προκειμένου να μην επιτρέψουν στους Βουλγάρους να διέλθουν τα ελληνικά σύνορα, κατέστησε τη θέση της Ελλάδας πολύ δύσκολη και προκάλεσε την αντικατάσταση του Πρωθυπουργού από τον Στέφανο Σκουλούδη. Ήταν η εποχή που η Ελλάδα έχασε κάθε έλεγχο των εξελίξεων. Η πτώση της κυβέρνησης, η αντισυνταγματική προκήρυξη εκλογών για το Δεκέμβριο του 1915 και η ανάθεση της πρωθυπουργίας από τον βασιλιά σε ακόμη μια χλωμή πολιτική φυσιογνωμία –έστω και φιλοδυτικών πεποιθήσεων– επέτειναν το αδιέξοδο. Ήταν, ταυτόχρονα, και η αμηχανία των δυνάμεων της Τριπλής Συνεννόησης που επέτεινε την εσωτερική αρρυθμία, καθόσον η εξέλιξη των επιχειρήσεων είχε πάρει άσχημη τροπή και στο Μακεδονικό Μέτωπο, αφού η προέλαση του Στρατηγού Sarrail στην κατεύθυνση Θεσσαλονίκη-Βελιγράδι είχε διακοπεί γρήγορα. Η δήλωση του Σκουλούδη για τήρηση από την Ελλάδα ευμενούς ουδετερότητας έναντι της Entente δεν αποτελούσε μια πράξη με ουσιαστικό περιεχόμενο. Ούτε η αποδοχή της διακοίνωσης των Συμμάχων για την παροχή διευκολύνσεων –χρήση των σιδηροδρόμων, των λιμανιών και των οδών– κατά την επάνοδο των συμμαχικών στρατευμάτων στο ελληνικό έδαφος αποτέλεσε ένα βήμα για τη σύσφιξη των σχέσεών τους. Όσο η Ελλάδα δεν αποφάσιζε να βγει στον πόλεμο στο πλευρό τους, τόσο η καταπάτηση της εθνικής κυριαρχίας έπαιρνε τη μορφή χιονοστιβάδας και τόσο οι απειλές της Γερμανίας αύξαναν τη σύγχυση¹³.

¹² Οι Άγγλοι πρότειναν στην Ελλάδα την παραχώρηση της Κύπρου και σκέπτονταν να προσθέσουν στην προσφορά τους και την Ανατολική και σημαντικό μέρος της Δυτικής Θράκης, βλ. Γεώργιος Λεονταρίτης, «Η διεθνής θέση της Ελλάδος στις παραμονές του Πρώτου Παγκοσμίου Πολέμου», *Ι.Ε.Ε.*, τ. ΙΕ', Αθήνα 1978, 30.

¹³ Η αμήχανη αντίδραση της Αθήνας, που δήλωσε ότι θα επιχειρούσε να εφαρμόσει τους όρους της συνθήκης της Χάγης, χωρίς όμως να είναι σε θέση να επιβληθεί επί των Συμμάχων αν αυτοί αντιδρούσαν, αλλά και πως θα αντιστεκόταν αν οι Βούλγαροι εισέβαλαν στο έδαφός της, περιέπλεξε την κατάσταση χωρίς να ικανοποιήσει κανένα από τους αντιμαχόμενους, βλ. στο ίδιο, 31.

Με πρόταση της Γαλλίας, ανακοινώθηκε ότι θα απαιτούσε την αποχώρηση του ελληνικού στρατού από τη Μακεδονία και πως θα συγκροτούταν στόλος στη Μήλο έτοιμος να αποκλείσει τον Πειραιά αν η ελληνική κυβέρνηση έδινε εντολή να αποπλιστούν τα συμμαχικά στρατεύματα που χρησιμοποιούσαν το έδαφός της. Ταυτόχρονα, κατάσχεσαν όλα τα ελληνικά εμπορικά πλοία που ναυλοχούσαν σε συμμαχικά λιμάνια και απαγόρευσαν τη μεταφορά προϊόντων στην Ελλάδα. Η κυβέρνηση, στις 6/19 Νοεμβρίου 1915, τρομοκρατημένη, ανακοίνωσε ότι δεν προτίθεται να εμποδίσει τη δράση των Συμμάχων στο έδαφός της και ότι η συγκέντρωση του ελληνικού στρατού στη Μακεδονία αποσκοπούσε στην αντιμετώπιση της βουλγαρικής απειλής. Οι Σύμμαχοι όμως δε θεώρησαν ικανοποιητικές αυτές τις δηλώσεις και δύο ημέρες αργότερα μία αγγλογαλλική μοίρα κατέλαβε τη Μήλο. Με διακοίνωση των πρεσβευτών τους, στις 10/23 Νοεμβρίου, απαιτήσαν τη ρητή διαβεβαίωση ότι δε θα επιχειρούταν ο αφοπλισμός των συμμαχικών ή των σερβικών στρατευμάτων που θα εισέρχονταν στο έδαφος της Ελλάδας και πως θα παρέχονταν οι απαραίτητες συγκοινωνιακές διευκολύνσεις, με την υπόσχεση ότι μετά το τέλος του πολέμου θα αποζημιώναν τη χώρα για όποιες ζημιές θα προκαλούσε η δράση τους. Η αποδοχή του συμμαχικού τελεσιγράφου την επόμενη ημέρα από την ελληνική κυβέρνηση συνοδευόταν από τους όρους της απαγόρευσης κατασκευής οχυρωματικών έργων, της παραμονής των ελληνικών μονάδων στη Θεσσαλονίκη και της μη παραχώρησης πολεμικού υλικού, ως τελευταία αναχώματα για τη διατήρηση της ουδετερότητας.

Η αίτηση της Γερμανίας, στις 27 Νοεμβρίου/10 Δεκεμβρίου, για τη χορήγηση ανάλογων διευκολύνσεων επισημοποίησε τα αδιέξοδα της ελληνικής πολιτικής. Οι Γερμανοί όμως δεν επιζητούσαν να φέρουν την Ελλάδα προ τετελεσμένων που θα την ωθούσαν στο να κηρύξει τον πόλεμο εναντίον τους. Με τις συγκοινωνίες τους ασφαλείς μετά την κατάρρευση της Σερβίας, μπορούσαν να επικοινωνούν απρόσκοπτα με τα οθωμανικά εδάφη και να ενισχύουν τον τουρκικό στρατό, την ώρα, μάλιστα, που είχαν στρέψει την προσοχή τους στο γαλλικό μέτωπο. Το κύρος των Κεντρικών Αυτοκρατοριών στη Βαλκανική ενισχυόταν συνεχώς και επηρέαζε ευμενώς τη στάση και των τελευταίων ουδετέρων –της Ελλάδας και της Ρουμανίας– ή τους απέτρεπε από το να στραφούν εναντίον τους.

Την κήρυξη σε κατάσταση πολιορκίας της πόλης της Θεσσαλονίκης, ύστερα από το βομβαρδισμό της, στις 17/30 Δεκεμβρίου 1915, από τη γερμανική αεροπορία, ακολούθησε η σύλληψη των διπλωματικών εκπροσώπων της Γερμανίας, της Αυστρίας, της Βουλγαρίας και της Τουρκίας, με εντολή του διοικητή της Στρατιάς Ανατολής¹⁴. Η μετατροπή της πόλης σε περιχαρακωμένο στρατόπεδο, η

¹⁴ Την απόφαση για τη σύλληψή τους, ο Στρατηγός Sarrail την κοινοποίησε στον Βρετανό Στρατηγό Μείχον μία ώρα πριν την εκτέλεσή της, αλλά, παρά την αρχική του αντίθεση λόγω των αντιδράσεων που θα προκαλούνταν στην Ελλάδα, τελικά συμφώνησε. Το σύνολο του προσωπικού των Προξενείων επιβιβάστηκε σε συμμαχικό πολεμικό που τους μετέφερε στη Μασσαλία, βλ. Ντριό, ό.π., 203.

ανατίναξη των γεφυρών της σιδηροδρομικής γραμμής στο Κιλινδίρ, στη Χίρσοβα και στο Σιδηρόκαστρο, στις 30 Δεκεμβρίου 1915/12 Ιανουαρίου 1916, προκειμένου να εξασφαλισθεί η άμυνα των συμμαχικών στρατευμάτων και να απαγορευθεί η κατάληψη του λιμανιού από τους Γερμανοβουλγάρους, χωρίς την πρότερη συνεννόηση με τις ελληνικές στρατιωτικές αρχές –ούτε καν και με τον Βρετανό Στρατηγό Μείχον– προκάλεσαν αλγεινή εντύπωση στον πληθυσμό. Λίγες ημέρες αργότερα, ο τορπιλισμός συμμαχικού μεταγωγικού στον κόλπο της Θεσσαλονίκης έδωσε την αφορμή για την κατάληψη του φρουρίου Καρά Μπουρνού και την εκδίωξη των ελληνικών στρατιωτικών μονάδων, πάλι χωρίς συνεννόηση με τις ελληνικές αρχές. Οι αλληπάλληλες αυθαιρεσίες και ο αλαζονικός τρόπος διαχείρισης των κρίσεων από τον Στρατηγό Sarrail είχαν συντελέσει στη μεταστροφή των φιλικών προς τους Συμμάχους συναισθημάτων σημαντικής μερίδας του λαού και των στελεχών του στρατού¹⁵.

Οι Κεντρικές Αυτοκρατορίες, προβάλλοντας τα καταπιεστικά μέτρα και την παραβίαση των κυριαρχικών δικαιωμάτων από τους Συμμάχους, διενεργούσαν προπαγάνδα υπέρ των θέσεών τους. Διαπιστώνοντας ότι η βόρεια Ελλάδα είχε μετατραπεί σε συμμαχική βάση¹⁶, ύστερα και από τη μεταφορά του σερβικού στρατού στην Κέρκυρα, απειλούσαν με εισβολή αν δεν εκδιώχονταν τα συμμαχικά στρατεύματα. Η απόφαση του Γερμανικού Επιτελείου, την άνοιξη του 1916, να βελτιώσει τις στρατηγικές θέσεις των δυνάμεών του στο βαλκανικό μέτωπο εκφράστηκε με την προσβολή του Οχυρού Ρούπελ στις 13/26 Μαΐου. Η κυβέρνηση, επιλέγοντας τη διατήρηση της ουδετερότητας, παρέδωσε το οχυρό στους Γερμανοβουλγάρους, προκαλώντας την οργή των δυνάμεων της Συνεννόησης. Ο Στρατηγός Sarrail έλαβε από τη γαλλική κυβέρνηση την άδεια που ζητούσε από καιρό και κήρυξε στις 21 Μαΐου/3 Ιουνίου 1916 στρατιωτικό νόμο στη Θεσσαλονίκη χωρίς να ειδοποιήσει τις ελληνικές αρχές. Οι Γάλλοι κατέλαβαν το ταχυδρομείο, το τηλεγραφείο, το τελωνείο και το σταθμό των σιδηροδρόμων, έκλεισαν δυο εφημερίδες που δεν εκφράζονταν φιλικά για τη συμμαχική τακτική και εκδίωξαν τον Διοικητή της χωροφυλακής, τον Διευθυντή της αστυνομίας, τον Διοικητή του φρουρίου της πόλης μαζί με τον επιτελάρχη του και τον Διευθυντή Πυροβολικού.

¹⁵ Οι ενέργειες του Sarrail έρχονταν σε πλήρη αντίθεση με τη συμφωνία μεταξύ της ελληνικής κυβέρνησης και των πρεσβευτών των Συμμάχων, που είχε επιτευχθεί στις 28 Οκτωβρίου/10 Νοεμβρίου 1915.

¹⁶ Ύστερα από πρόταση της γαλλικής κυβέρνησης, οι Σύμμαχοι ενέκριναν την κατάληψη της Κέρκυρας από ένα γαλλικό τάγμα, που πραγματοποιήθηκε στις 29 Δεκεμβρίου/11 Ιανουαρίου 1916, και, υπό την προστασία μιας μοίρας γαλλικών πολεμικών, άρχισε η μεταφορά των υπολειμμάτων του σερβικού στρατού στο νησί. Η ελληνική κυβέρνηση με διακοίνωσή της διαμαρτυρήθηκε για την αυθαίρετη ενέργεια των Συμμάχων, τονίζοντας ότι, πέρα από την παραβίαση εθνικού εδάφους, το νησί είχε κηρυχθεί εις το διηνεκές ουδέτερη περιοχή με τη συνθήκη ενσωμάτωσής του στην Ελλάδα, βλ. Π. Παναγάκος, *Συμβολή εις την ιστορίαν της δεκαετίας 1912-1922*, Αθήναι 1960, 308-309.

Λίγες ημέρες αργότερα, στις 8/21 Ιουνίου 1916, υπό την παρουσία μιας γαλλικής ναυτικής μοίρας υπό τον Ναύαρχο Dart de Fournier, που έπλεε έξω από το Φάληρο, η κυβέρνηση λάμβανε τελεσίγραφο που απαιτούσε την αποστράτευση του στρατού, την απομάκρυνση αριθμού αξιωματικών των σωμάτων ασφαλείας, τη μεταβολή της κυβέρνησης, τη διάλυση της βουλής και την προκήρυξη νέων εκλογών. Ο Σκουλούδης, μόλις πληροφορήθηκε ότι θα επιδιόταν η διακοίνωση, παραιτήθηκε και αρνήθηκε να την παραλάβει από τον Γενικό Διευθυντή του Υπουργείου Εξωτερικών, στον οποίο είχε επιδοθεί από τους πρεσβευτές. Νομοτελειακά η αδήριτη πραγματικότητα της επιβολής του νόμου του ισχυροτέρου στα αδύνατα κράτη, όταν αυτός κινδυνεύει, βρήκε για μια ακόμη φορά την αποκάλυπτη εφαρμογή της στην Ελλάδα. Κι αν έως τώρα η χώρα που ταλανιζόταν από τη δική της εσωτερική κοινωνική σύγκρουση διατηρούσε κάποιες ελπίδες να διέλθει από τις συμπληγάδες του διχασμού και να επιλύσει ομαλά τις διαφορές της, ο συμμαχικός χειρισμός της κατάστασης απέκλεισε κάθε τέτοιο ενδεχόμενο. Η προσβολή ενός ολόκληρου λαού, ακόμη και της μερίδας που υποστήριζε την έξοδο στον πόλεμο στο πλευρό της Entente, μετέτρεψε οριστικά τη Γαλλία και την Αγγλία σε παράγοντες της εσωτερικής αντιπαλότητας.

Η νέα κυβέρνηση του Αλέξανδρου Ζαΐμη, που ορκίστηκε στις 9/22 Ιουνίου 1916, έλαβε ως αποστολή την ικανοποίηση των συμμαχικών απαιτήσεων. Η προκήρυξη των εκλογών για τις 25 Σεπτεμβρίου/8 Οκτωβρίου 1916, η απομάκρυνση των μη εμπνεόντων «εμπιστοσύνη» αξιωματικών των σωμάτων ασφαλείας και η υπογραφή Βασιλικού Διατάγματος για τη γενική αποστράτευση του ελληνικού στρατού δε μείωσαν την ένταση των σχέσεων της Ελλάδας με τους Συμμάχους. Η διαμάχη όμως είχε περάσει στο επίπεδο της κοινωνίας, με τους οπαδούς της εξόδου στον πόλεμο και τους υπερασπιστές της ουδετερότητας να μετατρέπουν τη διαφωνία τους σε βαθιά ρήξη. Την άσχημη κατάσταση εξωθούσε και η στάση των Συμμάχων, οι οποίοι σκεπτόμενοι μόνο την εξυπηρέτηση των στρατιωτικών τους αναγκών έχασαν κάθε έλεγχο της πολιτικής προσέγγισης του ελληνικού προβλήματος.

Η ικανοποίηση των αιτημάτων από την ελληνική κυβέρνηση δεν εξομάλυνε τις τεταμένες σχέσεις της με τους Συμμάχους. Στη Θεσσαλονίκη, ο Στρατηγός Sarrail, συνέχιζε να προκαλεί με τη συμπεριφορά του και στο τέλος του Ιουνίου απαίτησε από τον διοικητή του Γ' Σώματος Στρατού (Γ' ΣΣ), Υποστράτηγο Μοσχόπουλο, την υπαγωγή της ελληνικής χωροφυλακής στις διαταγές του, με το επιχείρημα της βελτίωσης της ασφάλειας των συμμαχικών στρατευμάτων. Η άρνηση του Μοσχόπουλου εξόργισε το Sarrail, που ζήτησε την απομάκρυνση του ελληνικού στρατού από τη Θεσσαλονίκη. Αν και το επεισόδιο μεταξύ των δύο στρατηγών έληξε χωρίς να δοθεί συνέχεια, ήταν ενδεικτικό του τρόπου με τον οποίο οι συμμαχικές αρχές αντιμετώπιζαν τις αντίστοιχες ελληνικές. Περί τα μέσα Ιουλίου, οι σχέσεις των δύο μερών εκτραχύνθηκαν, με αφορμή τα επεισόδια που έλαβαν χώρα στην εφημερίδα «Ριζοσπάστης». Η βίαιη απόσπαση από τα κρατητήρια

του φρουραρχείου της πόλης των δεκατεσσάρων φιλοβασιλικών αξιωματικών, που είχαν συλληφθεί με την κατηγορία της επίθεσης εναντίον του διευθυντή της εφημερίδας, από Γάλλους στρατιώτες φόρτισε την ατμόσφαιρα. Ο Sarrail υποστήριξε ότι οι κατηγορούμενοι έπρεπε να δικαστούν από γαλλικό στρατοδικείο λόγω της φιλοσυμμαχικής γραμμής που ακολουθούσε η εφημερίδα, αιτία, άλλωστε, του αδικήματος της βιαιοπραγίας που είχαν υποπέσει οι Έλληνες αξιωματικοί. Η υπόθεση έληξε με την επέμβαση της κυβέρνησης και οι αξιωματικοί αφέθηκαν από τους Γάλλους ελεύθεροι.

Η ενίσχυση των συμμαχικών δυνάμεων στην ελληνική Μακεδονία το καλοκαίρι του 1916, που περιελάμβαναν και τον ανασυγκροτημένο σερβικό στρατό,¹⁷ σε συνδυασμό με την προώθηση των δυνάμεων του αντίπαλου συνασπισμού στα ελληνικά σύνορα, κατεδείκνυε ότι η σύγκρουση πλησίαζε. Με τον ελληνικό στρατό αποστρατευμένο από τις 15/28 Ιουλίου 1916 και την Ελλάδα να προσπαθεί να παραμείνει ουδέτερη, οι δυνάμεις της Τριπλής Συμμαχίας εισέβαλαν στο ελληνικό έδαφος στις 4/17 Αυγούστου. Η διακοίνωση των πρεσβευτών της Βουλγαρίας και της Γερμανίας προς την ελληνική κυβέρνηση ήταν σαφής: Αν επιχειρούταν η προβολή αντίστασης, θα θεωρούσαν ότι η Ελλάδα εγκατέλειπε την ουδετερότητα και τα ελληνικά εδάφη θα καταλαμβάνονταν με πλήρη δικαιώματα σύμφωνα με το δίκαιο του πολέμου. Αν οι, ούτως ή άλλως ισχνές, ελληνικές δυνάμεις αποχωρούσαν από την ανατολική Μακεδονία, δε θα καταλαμβάνονταν οι Σέρρες, η Καβάλα και η Δράμα. Η εντολή του Ζαΐμη προς τον υπουργό Στρατιωτικών, Αντιστράτηγο Καλλάρη, για τη σταδιακή απομάκρυνση των ελληνικών μονάδων από τη Μακεδονία στην Παλαιά Ελλάδα και τη διάσωση του πολεμικού υλικού, είχε ως αποτέλεσμα να απωλεσθεί μια ακόμη ευκαιρία για την εύσχημη είσοδο της χώρας σε ένα πόλεμο που μαινόταν πλέον στα εδάφη της και το αποτέλεσμά του θα επηρέαζε ολόκληρη την περιοχή.

Με την κατάσταση να έχει φτάσει στο απροχώρητο, οι συζητήσεις για την οργάνωση επαναστατικού κινήματος που θα ανέτρεπε την κυβέρνηση και θα υποστήριζε την προσπάθεια των Συμμάχων είχαν προχωρήσει μεταξύ των αξιωματικών του Γ΄ ΣΣ και με την υποκίνηση της συμμαχικής προπαγάνδας. Η παραίτηση του Ζαΐμη ταυτόχρονα με την απρόσκοπτη είσοδο του βουλγαρικού στρατού στην Καβάλα, στις 29 Αυγούστου/1 Σεπτεμβρίου 1916, η διάλυση του Δ΄ ΣΣ και η παράδοση της ανατολικής Μακεδονίας στους Βουλγάρους κορύφωσαν την εθνική κρίση, μιας και οι διαταγές προς τον ελληνικό στρατό ήταν να παραδώσει την πόλη αμαχητί. Η κατάληψη της Καβάλας υπήρξε γεγονός που συγκλόνησε το έθνος, καθόσον μια ελληνική περιοχή, εντεταγμένη στον εθνικό κορμό μόλις τρία χρόνια πριν, περνούσε στην κατοχή μιας χώρας που δεν είχε παύσει να τη διεκδικεί. Η πολιτική

¹⁷ Ο αρχιστράτηγος της Στρατιάς Ανατολής, Στρατηγός Sarrail, τον Ιούλιο του 1916, είχε στη διάθεσή του 4 γαλλικές, 5 βρετανικές, 6 σερβικές, 1 ιταλική μεραρχίες και 1 ρωσική ταξιαρχία.

της ουδετερότητας είχε καταδείξει με σαφήνεια τα όρια της, αφού δεν οδηγούσε μόνο στον αποκλεισμό κάθε αλυτρωτικής επιδίωξης, αλλά έθετε εν αμφιβόλω την ίδια την εδαφική ακεραιότητα. Η εξέλιξη αυτή ενίσχυσε τη μερίδα που επιθυμούσε την έξοδο της Ελλάδας στον πόλεμο στο πλευρό της Entente και αποτέλεσε τον καταλύτη των εξελίξεων. Αλλά και οι Σύμμαχοι, που λανθασμένα εκτίμησαν στη συνθηκολόγηση του Δ΄ ΣΣ μια μορφή συμπαιγνίας μεταξύ της Ελλάδας και της Γερμανίας, σκλήρυναν ακόμη περισσότερο τη στάση τους απέναντι στη βασιλική κυβέρνηση.

Η απόφαση για την έγκριση της επαναστατικής λύσης Βενιζέλου –του μόνου πολιτικού που είχε τη δυνατότητα να συσπειρώσει τις δυνάμεις που υποστήριζαν την έξοδο της χώρας στον πόλεμο στο πλευρό της Entente– ταλάνιζε από καιρό τις Μεγάλες Δυνάμεις. Παρ' όλο που συμφωνούσαν με την άποψη του βενιζελικού κόσμου, ότι οι εκλογές του Δεκεμβρίου ήταν αντισυνταγματικές, αμφισβητώντας τη νομιμότητα της νέας βουλής, εντούτοις η εκθρόνιση του Κωνσταντίνου ή η παρότρυνσή τους για ανάληψη επαναστατικής δράσης δε συμβάδιζαν με την επίκληση των δικαιωμάτων τους ως εγγυητριών της συνταγματικής τάξης στην Ελλάδα.

Ο Βενιζέλος έφτασε στη Θεσσαλονίκη στις 26 Σεπτεμβρίου/9 Οκτωβρίου 1916, μαζί με τον Ναύαρχο Παύλο Κουντουριώτη και τον Στρατηγό Παναγιώτη Δαγκλή και ανέλαβε την αρχηγία του κινήματος της Εθνικής Άμυνας, συγκροτώντας επαναστατική κυβέρνηση. Με την αποστολή διπλωματικών αντιπροσώπων στη Θεσσαλονίκη και τη χορήγηση δανείου 10 εκατ. φράγκων, Αγγλία και Γαλλία προέβησαν στην de facto αναγνώριση της επαναστατικής προοπτικής. Πρώτη μέριμνα του Βενιζέλου ήταν η συγκρότηση αξιόμαχης στρατιωτικής δύναμης σε μια περιοχή που η πλειοψηφία των οπαδών του ήταν συντριπτική, ενώ, ταυτόχρονα, ξεκίνησε στρατολόγηση στα νησιά του ανατολικού Αιγαίου και στην Κρήτη. Δύο μήνες αργότερα, στις 20/23 Οκτωβρίου και στις 11/24 Νοεμβρίου, η κυβέρνηση της Εθνικής Άμυνας κήρυξε τον πόλεμο στη Βουλγαρία και τη Γερμανία αντίστοιχα, υλοποιώντας το σκοπό για τον οποίο είχε αναλάβει δράση.

Από τη στιγμή αυτή άρχισε η αντίστροφη μέτρηση για τον κάτοχο του Θρόνου. Οι Σύμμαχοι δεν αναγνώρισαν τη νέα κυβέρνηση Καλογεροπούλου, που ορκίσθηκε στις 3/16 Σεπτεμβρίου 1916, με την αιτιολογία της ευθύνης της στην παράδοση της Καβάλας στους Βουλγάρους. Η επιβολή ελέγχου στα ταχυδρομεία και τα τηλεγραφεία, οι απαιτήσεις απομάκρυνσης δημοσίων υπαλλήλων και τιμωρίας στρατιωτικών και αστυνομικών που ενέχονταν σε επίθεση που πραγματοποιήθηκε στη γαλλική πρεσβεία στην Αθήνα στις 27 Αυγούστου/9 Σεπτεμβρίου και η απαγόρευση διεξαγωγής συγκεντρώσεων στους απόστρατους από τους Συμμάχους επέφεραν την παραίτηση του Καλογερόπουλου. Η νέα κυβέρνηση υπό τον Σπυρίδωνα Λάμπρου, που ορκίσθηκε στις 27 Σεπτεμβρίου/10 Οκτωβρίου και αναγνωρίστηκε από τους Συμμάχους, παρέλαβε την ίδια ημέρα διακοίνωση, που απαιτούσε την παράδοση του ελαφρού ελληνικού στόλου. Στην προσπάθεια του να

εξευμενίσει τους Συμμάχους, ο Λάμπρου ενέκρινε το αίτημα, γεγονός που προκάλεσε την έντονη αντίδραση των πρεσβευτών της Τριπλής Συμμαχίας, που με διακοινώσεις τους κατηγορήσαν την Ελλάδα ότι είχε ουσιαστικά εγκαταλείψει την ουδετερότητα.

Δύο ημέρες μετά τη διαδήλωση διαμαρτυρίας του αθηναϊκού λαού για την κατάληψη του Δημαρχείου Αθηνών και του παρακείμενου Δημοτικού Θεάτρου από γαλλικό άγημα, στις 5/18 Οκτωβρίου, η συνάντηση του Πρωθυπουργού με τον Γάλλο Ναύαρχο Fournier βοήθησε στο να δοθούν αμοιβαίες εξηγήσεις, εκτονώνοντας προσωρινά την κρίση. Η κατάσταση στην πρωτεύουσα γινόταν όσο περνούσε ο χρόνος εκρηκτική και απαιτούταν μια θεαματική ενέργεια για να αποσοβηθεί η εκτόνισή της. Στην πρότασή του προς τον Βρετανό πρεσβευτή Elliot, στις 4/17 Οκτωβρίου, για την αποστράτευση μιας κλάσεως και την απόσυρση από τη Θεσσαλία των Γ' και Δ' ΣΣ, ο Λάμπρου ζήτησε την άρση των καταπιεστικών μέτρων και την αποκατάσταση της εμπιστοσύνης προς το πρόσωπό του. Τρεις ημέρες αργότερα ο βασιλιάς συναντήθηκε με τον Γάλλο Στρατηγό Bousquier¹⁸, ο οποίος του εξέθεσε τα μέτρα που έπρεπε να λάβει η Ελλάδα για να ικανοποιηθούν οι Σύμμαχοι. Ο Γάλλος στρατηγός ζήτησε από τον Κωνσταντίνο την απόλυση όσων υπηρετούσαν πάνω από δύο χρόνια, την επάνοδο των μονάδων στους χώρους στρατωνισμού τους κατά την περίοδο της ειρήνης, τη μεταφορά των Γ' και Δ' ΣΣ και της Μεραρχίας Ηλείου στην Πελοπόννησο και, τέλος, την ανάληψη της δέσμευσης ότι κάθε μετακίνηση στρατευμάτων θα εκτελείται μετά από την έγκριση των Συμμάχων. Ο Κωνσταντίνος αποδέχθηκε τα δύο πρώτα αιτήματα, αλλά αντέδρασε στη μεταφορά του στρατού στην Πελοπόννησο. Παρ' όλο που, όπως δήλωσε, κατανοούσε τις ανησυχίες του Στρατηγού Sarrail, λόγω της ύπαρξης στα νώτα των συμμαχικών στρατευμάτων μιας ισχυρής στρατιωτικής δύναμης, η μεταφορά του στην Πελοπόννησο θα άφηνε ακάλυπτη την Ελλάδα σε οποιαδήποτε επιβουλή. Η διάθεση του Κωνσταντίνου για συνεννόηση με τους Συμμάχους ώθησε τον Γάλλο πρωθυπουργό Aristide Briand να στείλει στην Ελλάδα τον έμπιστό του Paul Benaset, ως τον πλέον κατάλληλο για να εξεύρει μια συναινετική λύση. Στις 9/22 Οκτωβρίου 1916 ο Γάλλος βουλευτής βρέθηκε προ εκπλήξεως όταν ο Έλληνας μονάρχης πρότεινε την ανάκληση των ελληνικών στρατευμάτων από τη Θεσσαλία και την παράδοση του μεγαλύτερου μέρους του πολεμικού υλικού του στρατού και του στόλου στους Συμμάχους, χωρίς να αποκλείει και την κατάταξη Ελλήνων ως εθελοντών στα συμμαχικά στρατεύματα. Ο Κωνσταντίνος ζήτησε ως ανταλλάγματα την εγγύηση των δυνάμεων της Συνεννόησης για τη διασφάλιση της ουδετερότητας της χώρας, την άρση των καταπιεστικών μέτρων και της δυσπιστίας προς το πρόσωπό του. Ενώ ο Briand συνεχάρη τον Benaset για τη συμφωνία, η προσπάθεια απέτυχε λόγω της

¹⁸ Ο Στρατηγός Bousquier είχε υπηρετήσει στην Ελλάδα ως μέλος της Γαλλικής Στρατιωτικής Αποστολής υπό τον Υποστράτηγο Eydoux από το 1910 μέχρι το 1914, ασχολούμενος με την οργάνωση της Επιτελικής Υπηρεσίας, βλ. σ. 68 του παρόντος τόμου.

προσβολής της Κατερίνης από το βενιζελικό στρατό, που πραγματοποιήθηκε στις 22 Οκτωβρίου/4 Νοεμβρίου 1916, με την παρακίνηση του Στρατηγού Sarrail, παρ' όλο που ήταν ενήμερος των διπλωματικών διαβουλεύσεων που είχε αναλάβει η χώρα του. Οι αντιδράσεις στην Αθήνα, αλλά, πάνω από όλα, ο κλονισμός της εμπιστοσύνης του βασιλιά για τις πραγματικές προθέσεις των Συμμάχων, οδήγησαν στην άρνησή του να παραδώσει το στόλο στον Ναύαρχο Fournier στις 24 Οκτωβρίου/6 Νοεμβρίου και να ακυρώσει τη συμφωνία. Εντούτοις, ο Fournier, την επομένη, κατέλαβε τα ελαφρά ελληνικά πολεμικά πλοία, που τα επάνδρωσε με γαλλικά πληρώματα, καθώς επίσης το Ναύσταθμο της Σαλαμίνας και τη νήσο Λέρο. Η νέα αυθαίρετη συμμαχική ενέργεια ξεσήκωσε θύελλα διαμαρτυριών στην Αθήνα, ο λαός της οποίας δε γνώριζε τις προτάσεις του βασιλιά και τη συμφωνία με τον Benaset. Την ίδια ημέρα ο Benaset κατόρθωσε να συμφωνήσει με τον βασιλιά για τον αφοπλισμό του στρατού, τη μεταφορά του στην Πελοπόννησο και την ελεύθερη κατάταξη των αξιωματικών που το επιθυμούσαν στο κίνημα της Εθνικής Άμυνας, αφού πρώτα παραιτούνταν από τις τάξεις του στρατού. Οι Μεγάλες Δυνάμεις δεσμεύθηκαν πως θα απαγόρευαν την εκδήλωση στασιαστικών κινημάτων εναντίον του Θρόνου και πως θα τερμάτιζαν τον αποκλεισμό της Παλαιάς Ελλάδας. Η συμφωνία, όπως ήταν φυσικό, εκλήφθηκε από την Τριπλή Συμμαχία ως ένα ακόμη βήμα που παραβίαζε την ουδετερότητα, τονίζοντας ότι η ανοχή της έναντι της Ελλάδας είχε εξαντληθεί.

Με την παρέμβαση του Γάλλου υπουργού Εξωτερικών Στρατηγού Roques, που είχε αφιχθεί στη Θεσσαλονίκη, και αφού αποδοκίμασε την εισβολή του στρατού της Εθνικής Άμυνας στην Κατερίνη, δημιουργήθηκε ουδέτερη ζώνη εύρους 5 χιλιομέτρων μεταξύ των μετόπισθεν της Στρατιάς της Ανατολής και της περιοχής που τελούσε υπό τη διοίκηση του κράτους των Αθηνών, από τα παράλια της Κατερίνης έως τα παράλια της Ηπείρου. Τη διοίκηση της ζώνης ανέλαβε ο Στρατηγός Sarrail, ο οποίος στις 19 Νοεμβρίου/2 Δεκεμβρίου 1916 επέβαλε στρατιωτικό νόμο και διέταξε την αποχώρηση όλων των δημοσίων και των αστυνομικών υπαλλήλων της κυβέρνησης.

Στις 3/16 Νοεμβρίου 1916 η γαλλική κυβέρνηση μέσω του Ναυάρχου Fournier απέστειλε διακοίνωση στην ελληνική κυβέρνηση και απαιτούσε την παράδοση σημαντικού μέρους του πολεμικού υλικού της χώρας, με τη δικαιολογία της διατάραξης της ισορροπίας στο Μακεδονικό Μέτωπο μετά την περιέλευση του οπλισμού των ελληνικών μονάδων του Ρούπελ και της Καβάλας στην κυριότητα των Γερμανοβουλγάρων. Οι Σύμμαχοι επικαλούνταν τη συμφωνία Κωνσταντίνου-Benaset και ο Κωνσταντίνος στην άρνησή του, στις 9/22 Νοεμβρίου, προέβαλε την αποφυγή των Συμμάχων να δεσμευθούν ότι ο Βενιζέλος δε θα επιχειρούσε την επέκταση του κινήματός του προς τη Θεσσαλία. Η νέα τελεσιγραφική διακοίνωση από τον Fournier, στις 11/24 Νοεμβρίου, προανήγγειλε τη λήψη στρατιωτικών μέτρων αν δεν ικανοποιούνταν οι απαιτήσεις των Συμμάχων. Με την εκπνοή του τελεσιγράφου, στις 18 Νοεμβρίου/1 Δεκεμβρίου, ο Fournier αποβίβασε άγλημα

1.200 ανδρών στον Πειραιά και με επικεφαλής τον ίδιο κινήθηκε εναντίον της Αθήνας.

Η αναστάτωση που επικράτησε στην πρωτεύουσα από την ωμή επέμβαση των Συμμάχων, καταρρακώνοντας κάθε υπόλειμμα εθνικής κυριαρχίας και αξιοπρέπειας, κατέληξε σε μάχη μεταξύ ατάκτων που είχαν καταλάβει τους λόφους του Φιλοπάππου και της Πνύκας και του συμμαχικού αγήματος. Κατά τη διάρκεια της αιματηρής σύγκρουσης οι οβίδες από τα συμμαχικά πλοία έπλητταν τα Ανάκτορα και το Ζάππειο, όπου είχε εγκλωβιστεί το συμμαχικό άγημα. Αν και η επιστροφή των στρατιωτών στον Πειραιά υλοποιήθηκε με την υποχώρηση των ελληνικών τμημάτων, οι Σύμμαχοι, κυρίως οι Γάλλοι, χαρακτήρισαν το συμβάν ως «ενέδρα», διογκώνοντας την αρνητική απήχηση που είχε για την Ελλάδα στους κόλπους της συμμαχίας. Οι απαιτήσεις, με νέο τελεσίγραφο, για τη μεταφορά του ελληνικού στρατού στην Πελοπόννησο, για τον έλεγχο των κινήσεων των στρατιωτικών τμημάτων, για την αποστράτευση του διοικητή του Α΄ ΣΣ, Στρατηγού Καλλάρη, για την απόδοση τιμών σε ειδική πανηγυρική τελετή στις σημαίες των τεσσάρων Δυνάμεων, για την παροχή εγγυήσεων και για την απαγόρευση κάθε κίνησης επαναστατικών στρατευμάτων προς τη Θεσσαλία, εξώθησαν τα πράγματα στα άκρα, βάθυναν τις διαχωριστικές γραμμές των δύο παρατάξεων στην Ελλάδα και ικανοποιήθηκαν χωρίς την παραμικρή εκτίμηση των πολιτικών συνεπειών μιας τέτοιας συμπεριφοράς. Όσο περισσότερο επιδεινώνονταν οι σχέσεις των Συμμάχων με τον Κωνσταντίνο, τόσο βελτιωνόταν η θέση του Βενιζέλου και της κυβέρνησης Εθνικής Άμυνας, η οποία προϊόντος του χρόνου αύξανε τη στρατιωτική της δύναμη¹⁹.

Συνεχίζοντας την αλλοπρόσαλλη τακτική τους, οι Σύμμαχοι δεν επέτρεψαν στον Βενιζέλο να καταλάβει τη Θεσσαλία, γεγονός που του αποστέρησε τη δυνατότητα να επιταχύνει τη συγκρότηση αξιόμαχης δύναμης και να πιέσει ακόμη περισσότερο την Αθήνα με την κατακράτηση των γεωργικών προϊόντων της περιοχής. Ενώ την ίδια εποχή, και συγκεκριμένα από τις 25 Νοεμβρίου/8 Δεκεμβρίου 1916, είχαν επιβάλλει αποκλεισμό των ελληνικών παραλίων, καταδικάζοντας τον πληθυσμό της Παλαιάς Ελλάδας σε νέες στερήσεις, οι αυθαιρεσίες των Συμμάχων συσπείρωσαν τη φιλοβασιλική μερίδα στην Παλαιά Ελλάδα, συμβάλλοντας στον αποκλεισμό κάθε πιθανότητας συνδιαλλαγής μεταξύ των δύο παρατάξεων.

Με την έλευση του νέου έτους, οι αποφάσεις των Συμμάχων είχαν αποκρυσταλλωθεί. Ο Βενιζέλος έπρεπε να ανακαταλάβει τη διακυβέρνηση του κράτους και ο Κωνσταντίνος να εκθρονισθεί. Στις 28 Νοεμβρίου/11 Δεκεμβρίου 1916 οι τέσσερις πρεσβευτές τους στην Αθήνα επέδωσαν νέα διακοίνωση, που απαιτούσε την άμεση μεταφορά του ελληνικού στρατού στην Πελοπόννησο,

¹⁹ Στις 23 Νοεμβρίου/6 Δεκεμβρίου 1916 η γαλλική κυβέρνηση πρότεινε στο Λονδίνο την εκθρόνιση του Κωνσταντίνου και την αναγνώριση του Βενιζέλου ως μόνου κυβερνήτη της Ελλάδας. Η άρνηση της Αγγλίας απέτρεψε επί του παρόντος αυτή την εξέλιξη, βλ. Ντριό, ό.π., 244-245.

επιτρέποντας τη διατήρηση πέντε μεραρχιών ειρηνικής συνθέσεως στην υπόλοιπη χώρα, που ελεγχόταν από τον βασιλιά, και την εγκατάσταση στην Κόρινθο και στην Πάτρα συμμαχικού ελέγχου για την καταγραφή των μετακινήσεων. Ο αποκλεισμός των παραλίων, όπως τονιζόταν, θα διατηρούταν μέχρι να ικανοποιηθούν οι απαιτήσεις τους. Τρεις ημέρες αργότερα οι Σύμμαχοι, με τη διακοίνωση της 1/14ης Δεκεμβρίου, απαίτησαν από την ελληνική κυβέρνηση να απαγορεύσει τις συγκεντρώσεις των επιστράτων και την οπλοφορία των πολιτών, να απελευθερώσει τους πολιτικούς κρατούμενους, να αποστρατεύσει τον Διοικητή του Α΄ ΣΣ, να υποβάλει δήλωση συγγνώμης για τα γεγονότα της 18ης Νοεμβρίου/1ης Δεκεμβρίου προς τις συμμαχικές κυβερνήσεις και να αποδώσει σε δημόσια τελετή τιμές στα εθνικά τους σύμβολα. Με νέα διακοίνωση, στις 18/31 Δεκεμβρίου, μαζί με τα προαναφερόμενα, ζήτησαν και την άδεια χρήσης της σιδηροδρομικής γραμμής Θεσσαλονίκης-Μπράλου. Η ελληνική κυβέρνηση, με υπόμνημά της, διαμαρτυρήθηκε υποστηρίζοντας ότι η ικανοποίηση και των νέων απαιτήσεων θα παρέδιδαν την Ελλάδα στο βενιζελικό κίνημα. Η έξαψη των πνευμάτων στο λαό της Αθήνας, σε συνδυασμό και με την επιβολή δελτίου για τη διανομή του άρτου, οδηγούσε στην αύξηση των πράξεων αντεκδίκησης εναντίον των βενιζελικών. Τελικά, η ελληνική κυβέρνηση, για μια ακόμη φορά, υποχώρησε και στις 28 Δεκεμβρίου/10 Ιανουαρίου 1917 ζήτησε ως μοναδικό αντάλλαγμα την άρση του αποκλεισμού, παραιτούμενη από κάθε δικαίωμα κυρίαρχου κράτους.

Η εξάμηνη αναμονή για την υλοποίηση του σχεδίου οφειλόταν στην αντίδραση της Ιταλίας και της Ρωσίας και στις επιφυλάξεις του Lloyd George και του Briand για τον κίνδυνο στον οποίο θα εκτίθονταν οι βενιζελικοί της Αθήνας από μια πραξικοπηματική εκβολή του βασιλιά, λόγω των υποψιών που υπήρχαν για ενδεχόμενη οργάνωση αντίστασης αποσυρόμενος στο εσωτερικό της χώρας.

Η εκθρόνιση του Κωνσταντίνου, η επανένωση του κράτους και η έξοδος της χώρας στον πόλεμο

Η αρμόδια διασυμμαχική επιτροπή για τον έλεγχο της υλοποίησης της μεταφοράς του στρατού στην Πελοπόννησο τελούσε υπό τις διαταγές του Στρατηγού Sarrail και είχε επικεφαλής τον Γάλλο Στρατηγό Coboue. Η καχυποψία όμως των Γάλλων της επιτροπής και οι συνεχείς κατηγορίες του Sarrail, που υποβοηθούνταν και από τους Έλληνες βενιζελικούς, επιδρούσαν αρνητικά στην ομαλή εκτέλεση της συμφωνίας, αφού καταλόγιζαν στην Αθήνα δόλο ως προς την παράδοση του οπλισμού και τον τρόπο αποχώρησης του στρατού. Η καταγγελία, για παράδειγμα, ότι η κλάση του 1914 είχε απολυθεί προκειμένου να αποφευχθεί η μεταφορά της στην Πελοπόννησο και να σχηματισθούν ομάδες ατάκτων στην ηπειρωτική χώρα, και, ακόμη, ότι αποκρυβόταν οπλισμός, αν και δεν ανταποκρινόταν στην πραγματικότητα, όξυνε την κατάσταση. Η επιτροπή κατηγορήσε την Ελλάδα ότι η

μεταφορά των στρατευμάτων γινόταν με βραδύ ρυθμό, ότι οι μονάδες δεν περιελάμβαναν όλη τη δύναμή τους, ενισχύοντας τα συντάγματα που στάθμευαν βορείως του Ισθμού της Κορίνθου και τις μονάδες της χωροφυλακής στη Θεσσαλία. Η τελευταία κατηγορία στηριζόταν με στοιχεία για χορήγηση προσωρινών απολυτηρίων ή αδειών μικρής διάρκειας σε στρατιωτικούς, οι οποίοι με πολιτική περιβολή οργάνωναν με επιστράτους μονάδες πολιτοφυλακής. Οι δίχως τέλος αιτιάσεις της επιτροπής αφορούσαν ακόμη και την οργάνωση αποθηκών οπλισμού σε ιδιωτικά κτίρια ή σε ορεινές περιοχές, με σκοπό τον εξοπλισμό ομάδων ατάκτων, που θα προσέβαλαν τις γραμμές συγκοινωνιών των Συμμάχων.

Το Γαλλικό Επιτελείο, βασιζόμενο στις παραπάνω εκτιμήσεις, θεώρησε ότι οι Έλληνες μπορούσαν να οργανώσουν στρατό δυνάμει 70.000 ανδρών και να θέσουν σε κίνδυνο τα νότια της Στρατιάς της Ανατολής, την περίοδο μάλιστα που στο Μακεδονικό Μέτωπο διεξάγονταν οι εαρινές επιχειρήσεις. Αποτέλεσμα της συνεχιζόμενης δυσπιστίας ήταν η παράταση του αποκλεισμού της Παλαιάς Ελλάδας από τους Συμμάχους, αρνούμενοι να ικανοποιήσουν τις δεσμεύσεις που είχαν αναλάβει. Και αυτή ακριβώς η συμπεριφορά ενίσχυε την κωνσταντινική πολιτική μερίδα του τόπου, μιας και πλέον το επισιτιστικό πρόβλημα είχε ενσκίψει στη χώρα. Αποκλειστικός υπεύθυνος για την κατάσταση εθεωρείτο ο Βενιζέλος, αφού ήταν ο σύμμαχος αυτών που είχαν επιβάλει τα εξοντωτικά μέτρα με σκοπό την επιστροφή του στην εξουσία.

Η πολιτική των Συμμάχων στην Ελλάδα ήταν άμεσα συνυφασμένη με την εξέλιξη της γενικότερης στρατιωτικής κατάστασης. Η ενδεχόμενη αποχώρηση των αγγλικών μονάδων από το Μακεδονικό Μέτωπο, μετά την κατάρρευση της Ρουμανίας, μείωσε τις αντιστάσεις του Λονδίνου στις πρωτοβουλίες του νέου Γάλλου πρωθυπουργού, Alexandre Ribot, για την επίλυση του ελληνικού προβλήματος. Με τα καθήκοντα του ύπατου αρμοστή ο πρώην υπουργός Εξωτερικών, γερουσιαστής Ch. Zonnar, με τελεσιγραφική διακοίνωση προς τον Πρωθυπουργό, στις 29 Μαΐου/11 Ιουνίου 1917, απαίτησε την παραίτηση του Κωνσταντίνου από το Θρόνο υπέρ του δευτερότοκου γιου του, Αλέξανδρου, εντός 24ώρου. Η ανοικτή παραβίαση των αρχών του πολιτεύματος από τον μονάρχη, χωρίς όμως να είναι επιθυμητή η κατάργηση του βασιλικού θεσμού, ήταν η επίσημη δικαιολογία που δόθηκε για την άρση της εμπιστοσύνης των Μεγάλων Δυνάμεων προς το πρόσωπο του βασιλιά. Αν δοκίμαζε να αντισταθεί, προειδοποιούσαν ότι θα προσέφευγαν στα απαραίτητα στρατιωτικά μέτρα για να επιβάλουν με τη βία την απόφασή τους. Ταυτόχρονα, χωρίς να περιμένουν την απάντηση της κυβέρνησης, συμμαχικά αγγίγματα καταλάμβαναν την Ελασσόνα και τον Ισθμό της Κορίνθου. Αν η απαίτηση γινόταν αποδεκτή, θα τερματιζόταν ο αποκλεισμός και η χώρα θα επανεωνόταν, ενώ δόθηκαν και διαβεβαιώσεις για την αποτροπή κάθε μορφής πολιτικών αντιποίνων. Παρά την αντίθετη εισήγηση του Συμβουλίου του Στέμματος, ο Κωνσταντίνος, στις

2/15 Ιουνίου 1917, χωρίς να παραιτηθεί των δικαιωμάτων του από το Θρόνο, αποχώρησε από την Ελλάδα, ορίζοντας διάδοχο το δευτερότοκο γιο του Αλέξανδρο.

Η επάνοδος του Βενιζέλου στην Αθήνα, στις 14/27 Ιουνίου 1917, συνοδεύτηκε από την άμεση κήρυξη του πολέμου στις Κεντρικές Αυτοκρατορίες, από την εφαρμογή του στρατιωτικού νόμου, από την εκτόπιση περίπου τριάντα προβεβλημένων φιλοβασιλικών παραγόντων και από την ανασύσταση της βουλής που είχε προκύψει από τις εκλογές της 31ης Μαΐου 1915, η οποία αποκαλέστηκε από το λαό σκωπτικά βουλή των «Λαζάρων». Η ώρα της αντεκδίκησης είχε φτάσει.

Η γαλλική πρωτοβουλία για την επίλυση του ελληνικού ζητήματος δεν είχε την ομόθυμη στήριξη της Συμμαχίας. Το Λονδίνο, πιο ευαίσθητο στην επίκληση των κανόνων της διεθνούς νομιμότητας σε συνδυασμό με το μειωμένο ενδιαφέρον του για τις στρατιωτικές εξελίξεις στο Μακεδονικό Μέτωπο, προσέγγισε τις γαλλικές ενέργειες με σκεπτικισμό και έμεινε ικανοποιημένο από τη στιγμή που δε θίχθηκε ο θεσμός της μοναρχίας. Η Ιταλία, όμως και η Ρωσία, σταθερά αντίθετες σε κάθε κίνηση που ενίσχυε τη θέση της Ελλάδας στα Βαλκάνια, αντέδρασαν σθεναρά. Θα έπρεπε να περάσουν έξι ολόκληροι μήνες προκειμένου να εξασφαλιστεί η αυτονόητη οικονομική ενίσχυση της Ελλάδας για την κινητοποίηση των ενόπλων δυνάμεών της και μόνο αφού είχε αποφασισθεί η ενίσχυση του Μακεδονικού Μετώπου. Ακόμη δε και μετά την κήρυξη της γενικής επιστράτευσης από την Ελλάδα, στις 22 Ιανουαρίου 1918, ο Βενιζέλος δεν είχε καταφέρει να εξασφαλίσει την εγγύηση της εδαφικής ακεραιότητας της χώρας, πόσο μάλλον τη λήψη υποσχέσεων για την ικανοποίηση των αλυτρωτικών οραμάτων του έθνους. Η προσπάθεια της Γαλλίας να ενισχύσει το ρόλο και την παρουσία της στην ανατολική Μεσόγειο, που δέσποζε η ενδυναμωμένη Ελλάδα, έβρισκε συνεχώς προσκόμματα από την Ιταλία και τη Ρωσία. Στην Ελλάδα ο Βενιζέλος, που εισέπραττε το ανάλογο πολιτικό κόστος από τις ρεβανσιστικές επιλογές του, συνέχιζε να αγωνιά, λόγω της ορατής πιθανότητας αναζωπύρωσης του ενδιαφέροντος των Συμμάχων για την προσέλκυση της Βουλγαρίας. Από το καλοκαίρι του 1918, η αντικατάσταση του φιλογερμανού πρωθυπουργού Vasil Radoslanov από τον δυτικιστή Aleksandar Malinov ανησύχησε σοβαρά την Αθήνα, την ώρα που η ιδέα της δημιουργίας μιας αυτόνομης Μακεδονίας, είτε με φιλελεύθερο είτε με σοσιαλιστικό καθεστώς, για τον προσεταιρισμό της Βουλγαρίας, αποτελούσε αντικείμενο σοβαρών διαβουλεύσεων. Όσο οι Σύμμαχοι δεν έδιναν ρητές εγγυήσεις στην Ελλάδα, τόσο η ελληνική ανασφάλεια επιτεινόταν εμποδίζοντας την κυβέρνηση να υπερκεράσει τις εσωτερικές διασπαστικές τάσεις. Έπρεπε να εγκαινιασθεί ο πόλεμος στο Μακεδονικό Μέτωπο, η Βουλγαρία να επιμείνει στις αρχικές της επιλογές και να τελεσφορήσει η συμμαχική πολεμική προσπάθεια με την αποφασιστική συμμετοχή των ελληνικών όπλων για να ακυρωθεί η συνδιαλλαγή της Entente με τη Βουλγαρία.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

- Βήττος, Χρήστος, *Ο Εθνικός Διχασμός και η γαλλική κατοχή*, Εκδόσεις Όλυμπος, Θεσσαλονίκη 2008.
- Ferguson, Niall, *Α΄ Παγκόσμιος Πόλεμος*, Εκδόσεις Ιωλκός, Αθήνα 2006.
- Λεονταρίτης, Γεώργιος, «Η διεθνής θέση της Ελλάδος στις παραμονές του Πρώτου Παγκοσμίου Πολέμου», *Ιστορία του Ελληνικού Έθνους*, τόμος ΙΕ΄, Εκδοτική Αθηνών, Αθήνα 1978, 8-46.
- Ντριό, Εντουάρ, *Η Ελλάδα και ο Α΄ Παγκόσμιος Πόλεμος*, Εκδόσεις Πελασγός, Αθήνα 2000.
- Παναγάκος, Π., *Συμβολή εις την ιστορίαν της δεκαετίας 1912-1922*, Αθήνα 1960.
- Σβολόπουλος, Κωνσταντίνος, *Η ελληνική εξωτερική πολιτική από τις αρχές του 20ού αιώνα έως το Δεύτερο Παγκόσμιο Πόλεμο*, Εκδόσεις Σάκκουλα, Θεσσαλονίκη 1983.
- «Ο Β΄ Βαλκανικός Πόλεμος», *Ιστορία του Ελληνικού Έθνους*, τόμος ΙΔ΄, Εκδοτική Αθηνών, Αθήνα 1977, 335-339.